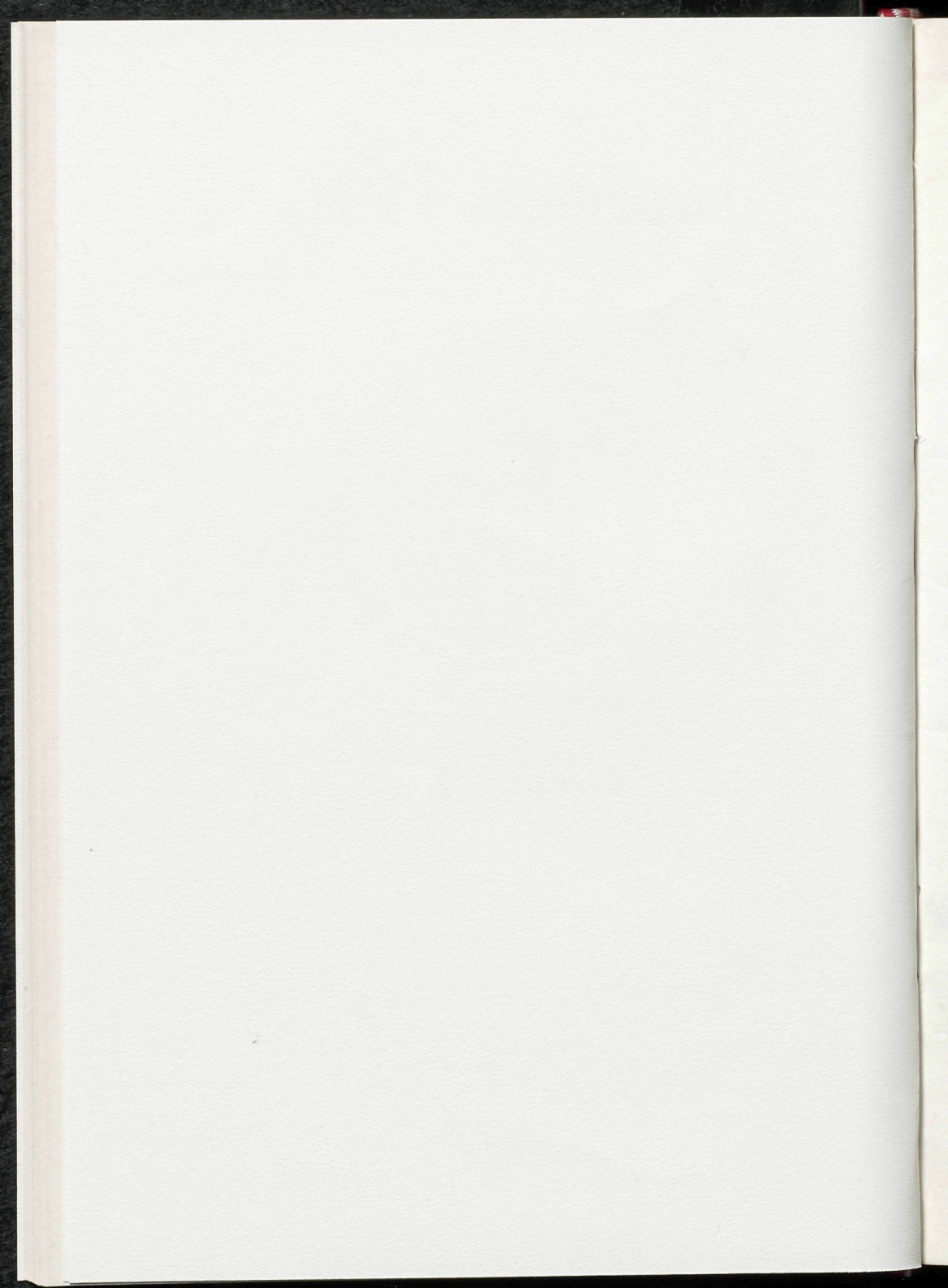

MEDEDELINGEN BLAD

Ampt Epe

HISTORISCHE VERENIGING IN DE GEMEENTE EPE

Ampt Epe

NO. 58 MAART 1982.

REDACTIE: R. Paasman, Beekstraat 46, Epe.

Tel.: 05780 - 12048.

Het blad verschijnt 4 keer per jaar en wordt gratis toegezonden aan de leden van de Historische Vereniging "Ampt Epe".

"AMPT EPE"

HISTORISCHE VERENIGING IN DE GEMEENTE EPE.

De vereniging stelt zich o.m. tot doel:

- het opwekken en versterken van de belangstelling voor de geschiedenis van de Gemeente Epe.

Lidmaatschap f 15,-- per jaar.

Bestuur:

Voorzitter : G.S. van Lohuizen,
IJsseldijk 12, Veessen.
Tel.: 05783 - 245.

Secretaris : W. van Putten,
Hoofdstraat 80, Epe.
Tel.: 05780 - 13579.

Penningmeester : C. Stork,
Dellenparkweg 8, Epe.
Tel.: 05780 - 13090.

Leden : W. Terwel.
F. Zandstra.

Giro: 119.40.15. t.n.v. Penningmeester "Ampt Epe" te Epe.

I.S.S.N. nr. 0166 - 2023

INHOUD

	Blz.
Naar aanleiding van Franciscus Martinus door J.G.G.J. Schut.	3
"Een rozelaer onder de doornen" (5) door J.G.G.J. Schut.	6
Archeologie in de gemeente Epe (2) door C.A. van Baarle.	25
Boekaankondiging door Mej. P.E. Berkhout.	42

N.a.v. FRANCISCUS MARTINIUS,
door J.G.G.J. Schut.

Toen ik in de laatste aflevering van "Ampt Epe" de aankondiging las, dat in het volgende nummer een groot artikel van mijn hand zou verschijnen, gewijd aan de Eper dominee-dichter Franciscus Martinus, sloeg me de angst om het hart. Op dat moment stond het nl. voor mij al vast, dat ik in de problemen zou komen.

Wat was nl. het geval....? Toen ik een klein jaar geleden besloot wat aandacht te besteden aan bovengenoemde Eper predikant en dichter, - Eper dichters hebben we niet te veel, - was ik inderdaad van plan te proberen er een paar artikelen voor Ampt Epe uit te braden; verder gingen mijn aspiraties niet.

Weinig kon ik toen vermoeden, dat er zoveel materiaal zou loskomen; zoveel, dat ik moet bekennen, dat het volslagen uit de hand is gelopen.

Nu ik mijn Franciscus Martinus-studie zo ongeveer heb afgerond, blijkt, dat het zelfs te veel is voor meer dan een dik dubbelnummer. Dat kan ik uiteraard de lezers niet aandoen, om maar te zwijgen van het bestuur en redacteur Paasman, welke laatste trouwens al wel wist wat er aan de hand was en me gewoon ludiek voor het blok heeft gezet.

Nu voelde ik er niet zo erg veel voor mijn geesteskindje te laten opsplitsen over enkele afleveringen, of mezelf het gras voor de voeten weg te maaien door te veel via vóór-publicatie in Ampt Epe prijs te geven en daarmee een definitieve uitgave in boekvorm te bemoeilijken.

Goede raad was duur; de drukkosten eveneens....

Bovendien zou ik door een uitgedijde publicatie de gewone gang van zaken van het orgaan van Ampt Epe lelijk blokkeren: per slot van rekening zijn er nog zo vele andere interessante historische zaken en staan er nog zoveel andere auteurs te trappelen.

Voorzitter Van Lohuizen heeft één en ander met stijgende onrust gadeslagen: enerzijds wilde hij natuurlijk beslag leggen op alles wat betrekking had op Epe, dus ook op een complete Martinus, anderzijds moest

hij uiteraard een juiste verdeling van interesses en artikelen bewaken; er zijn per slot van rekening lezers met een andere historische belangstelling. Om nog maar te zwijgen van financiële problemen: een veel dikker nummer betekent een andere manier van inbinden, dus ook veel hogere kosten..... Begrijpelijk dus, dat hij mijn historische escapades met gemengde gevoelens heeft gevolgd, om het maar zachtjes uit te drukken. Het kan verbeelding zijn, maar ik had sterk de indruk, dat hij tijdens zijn laatste bezoek aan mij, nog maar kort geleden, mij beschaafd nochtans duidelijk zat te verwensen en te stimuleren. Hij lijkt me een te evenwichtig mens om gauw gespleten te raken, anders zou hij lichtelijk schizofreen mijn huis hebben verlaten.

Verder mocht ik natuurlijk geen "wraak" nemen op redacteur Paasman; die leefde natuurlijk prinsheerlijk in de veronderstelling, dat hij voor het komende nummer zich niet behoefde te bekommeren om het vergaren en selecteren van artikelen; zou ik nu in gebreke blijven, dan zou hij acuut in moeilijkheden geraken.....

Daarom heb ik gekozen voor een gedeeltelijke vóór-publicatie in "Ampt Epe": één hoofdstuk, het 5e, van de 19 hoofdstukken waaruit het geheel bestaat, plus het plaatsen van een authentieke brief (met "vertaling") en een enkel gedicht.

Een vóór-publicatie gaat uit van de gedachte, dat er een reële kans bestaat op een definitieve uitgave; welnu, die lijkt er ook te bestaan; op het ogenblik zijn we nog aan het onderzoeken, wat de beste mogelijkheid is. De hoop is dus gewettigd, dat u op één of andere manier zult kunnen kennis nemen van de gehele Martinius.

Het boekje zal dan bestaan uit 19 hoofdstukken, een ruime keus van zijn werk, zowel in het Latijn als in het Nederduits, gedichten en brieven, een chronologisch overzicht van zijn oeuvre, een bibliografie, een bronnenlijst en een "ten uitgeleide".

De titel van het werkje luidt:

"EEN ROZELAER ONDER DE DOORNEN"

Franciscus Martinus, 1611 - 1653.

Camper-Epenaar, dominee-dichter-commentator.

Wat aan hoofdstuk V voorafging: (invloed damesvakbladen!): nadat ik in hoofdstuk I "Ick gaa een werck aen" mijn bedoelingen en werkwijze heb geschetst, volgt hoofdstuk II "Frans Martens, immigrantenkind"; in hoofdstuk III zien we hem dan opgroeien als "Camper Herderjongen"; dan gaat hij "Op studie aan de Camper Latijnsche School", (hoofdstuk IV).

Voordat u nu verder leest, nog een opmerking over de brief die ik bijvoeg; let u vooral op het schitterende, regelmatige en duidelijke handschrift. Als u niet enigszins geoefend bent in het ontcijferen van wat oudere manuscripten, zult u er mogelijk toch best wat moeite mee hebben; daarom laat ik er een "vertaling" op volgen. Voor zijn tijd echter is het een erg gemakkelijke en makkelijk te lezen brief. Het zegeltje is helaas verminkt; in het rondje hoort een metselaarstroffel, (papa was metselaar!), geflankeerd door de initialen F en M.

Ik hoop, dat u door middel van deze vóór-publicatie een beetje een indruk kunt krijgen van het hele werkje en dat het enigszins uw nieuwsgierigheid en leeslust opwekt, - met opzet heb ik de Eper-episodes, de kern en het hart van het boekje, nog niet prijsgegeven; bovenal hoop ik natuurlijk, dat binnen niet al te lange tijd u de volledige Martinus zal geopenbaard worden.

"EEN ROZELAER ONDER DE DOORNEN". (5).

door J.G.G.J. Schut.

V. Wie zal mij naer Leyden leiden....?

De magistraat van Kampen kan tevreden zijn over zijn pupil; het geld aan hem besteed is blijkens zijn voltooide studiën welbesteed. Nergens evenwel heb ik ook maar iets gevonden, waaruit blijkt, dat iemand hem ooit gevraagd heeft, of hij wel roeping voelt tot het ambt van predikant; dat wordt kennelijk beschouwd als iets vanzelfsprekends!

Samen met zijn stadgenoot Albertus van den Ceurbeeck, telg uit een prominent Kamper geslacht, wordt hij op 17 oct. 1631 bij de Leidse universiteit ingeschreven, Franciscus als student in de theologie, Albertus in de rechtsgeleerdheid.

De begeleiding van Kampen uit is bijna roerend en... zorgvuldig! In augustus al heeft men een verzoek gericht aan prof. Walaeus of deze genegen zou zijn Franciscus in de kost te nemen; de magistraat blijkt toch wel verguld te zijn met zijn knappe leerling, die zij "een haerer alumni, die van zeer grote hope was" noemt. Walaeus verklaart zich daartoe in principe wel bereid; hij logeert wel vaker studenten, meest zoons van predikanten die in de Oost of West hun ambt uitoefenden, -(er wordt dan wel gezegd, dat wij ons imperium in Oost en West hebben gesticht met een musket in de ene en de bijbel in de andere hand en de geldbuidel aan de gordel, toch staat buiten kijf, dat enkele honderden predikanten, waarvan vele uit idealisme, hun betrekkelijk gemakkelijk en ongevaarlijk bestaan hiër opgaven om in opdracht van hun Heer zending te gaan bedrijven onder vaak erbarmelijke omstandigheden; het reizen alleen al was gevaarlijk en ongezond. Dat ze vaak misbruikt zijn door keiharde kooplieden, dat ze methoden gebruikt hebben die wij niet meer kunnen goedkeuren, is eveneens buiten kijf, al mogen we niet te vlug met 20-eeuwse maatstaven meten.-).

Revenons à notre mouton, laten wij terugkeren naar ons schaapje, voor wie we zojuist een onderdak hadden versierd bij prof. Walaeus; wel, dat gaat mooi niet door; er komt één of andere kink in de kabel, welke weten we niet, en er moet een ander kosthuis gezocht worden; gelukkig weet de uit Bohemen stammende Kamper leraar Johannes Gajus (Cajus?) een adresje; de hospita is wel wat praat- ja babbel-ziek, maar verder wel een goedige hartelijke ziel en Franciscus heeft behoefte aan warmmenselijk contact en is gemotiveerd genoeg om de studie niet te laten lijden onder haar babbelzucht.

Bovendien, de rector gaat zelf mee om de jongelui te begeleiden en één en ander te regelen. Hij zal dat graag gedaan hebben: even uit de sleur van de school kunnen breken, even de geur van de wetenschap opsnuiven, weer contact opnemen met de door hem zozeer vereerde prof. Heinsius, wat zal dat de rector deugd gedaan hebben!

Want het is geen geringe zaak in Leiden te mogen studeren, onbetwist de leidende hogeschool in Europa; van buiten- en binnenland komen de studenten en de hoogleraren: Franse calvinisten, Schotten, veel gevluchte Zuidnederlanders, veel Duitsers ook w.o. jonge edelen.

De grote Zwijger, Willem van Oranje, heeft wel een sprekend bewijs van inzicht gegeven door het dappere Leiden het recht van een universiteit te geven als beloning voor de indertijd betoonde trouw en standvastigheid.

De Prins geeft hier inderdaad een bewijs van inzicht, van wijsheid, van vitaliteit. Terwijl de Nederlanden nog volop bezig zijn met de strijd om het bestaan, een strijd op leven en dood, heeft hij oog voor andere zaken.

Er zal behoefte ontstaan aan een bestuurlijk en religieus hoger kader, waar het midden-kader op de Latijnse Scholen wordt gevormd. De katholieke universiteit van Leuven komt niet meer in aanmerking, evenmin als de Sorbonne in Parijs en Orlèans, welke hogescholen trouwens hun faam al hadden overleefd.

De universiteiten van Heidelberg en Genève, protestants, zijn te ver weg en door oorlogsomstandigheden niet altijd goed bereikbaar.

Heel bewust heeft de Prins daar naar toe gewerkt; op 28 dec. 1574 doet hij de Staten van Holland en Zeeland een voorstel tot oprichting van een universiteit "tot een vast steunsel ende onderhoudt der vrijheyt ende goede wettelicke regierunge des lants niet alleen in saken der religie, maer oock in tgene den gemeynen borghelicken welstandt belanght".

Leiden had onmiskenbaar het voordeel van een onbelemmerde start; geen verstarde en verstarrende tradities op het gebied van didactiek, methodiek, van mentaliteit van hoogleraren en studenten.

Er was ruimte, en begrip voor een frisse aanpak; topmensen uit het buitenland stroomden toe: mensen als Heinsius, Vossius, Walaeus en De Dieu ontwierpen nieuwe methodes, schreven handboeken, hielden nauw contact met predikanten en rectores van Latijnse Scholen, zoals bv. met rector Wendbejel uit Kampen.

Het is aan deze Leidse universiteit, zo bruisend van leven, dat Franciscus mag studeren.

Franciscus Martinus voelt zich al spoedig helemaal thuis in het Leidse studie- en studenten-wereldje en met hetzelfde jeugdige enthousiasme als weleer in Kampen getuigt hij daarvan in de vele brieven aan zijn vrienden, allereerst natuurlijk aan zijn vaderlijke vriend Wendbejel; hij schrijft zelfs, dat hij zich nu in een plaats en omgeving bevindt waar iemand zijn vaderstad (zijn geliefde gulle Kampen nog wel!) voor eeuwig zou kunnen vergeten (9 april 1632).

Al spoedig heeft hij vrienden onder zijn collega-studenten en ook de professoren mogen hem. Boven alles en iedereen torent voor hem prof. Heinsius uit: razend geleerd, sierlijk, vooral in zijn klassieke gedichten - minder in het Nederlands - uitnemend didacticus, beroemd in heel beschaafd Europa, maar.... ook nogal verwaand. Bewust of onbewust profiteert Martinus van deze laatste eigenschap: hij heeft de bijna euvele moed Heinsius enkele proeven van zijn bekwaam-

heid in het schrijven van Latijnse verzen voor te leggen; Heinsius is zo vriendelijk (en gevleid?), ze niet ongunstig te beoordelen; ook later als Franciscus hem een scherts-elegie (treurzang) voorlegt, gemaakt n.a.v. een logeerpartijtje in Amersfoort, doet Heinsius enthousiast, voornamelijk waarschijnlijk om hem aan te moedigen tot nog beter werk, maar een kritisch geleerde als Heinsius zou zich er beslist niet toe geleend hebben iets goed te keuren als het niets zou hebben voorgesteld. Van Slee stelt zelfs dat het mede aan zijn invloed is te danken (te wijten?), dat Martinus meer letterkundige is geworden dan theoloog. (Ik ben zo vrij deze mening niet te delen; het één hoeft het ander nog niet uit te sluiten en ik hoop aan te tonen, dat dit samengaan bij Franciscus Martinus het geval is geweest; ik geloof, dat het meer aan het onderwijs-systeem van de Latijnse Scholen en van de universiteiten lag, dat er naar streefde van de studenten redenaars en dichters te maken. Maar over de theoloog Martinus komen we nog wel te schrijven.

't Is nu mogelijk een goede gelegenheid even uit te weiden over de opzet van de theologische studie in die dagen; men was toen van mening dat een goede theologische opleiding slechts mogelijk was, als een deugdelijke basiskennis aanwezig was m.b.t. geschiedenis, filologie (taalkunde), oudheidkunde en...poëzie; dat betekende, dat men zeker de eerste twee jaren geen college kon lopen in de godgeleerdheid.

Voor ons wat vreemd is het sterke prestatie- en competitie-systeem in het onderricht; naar prestatie kreeg men een rangnummer, in disputen werd een winnaar aangewezen, (Hooft maant later zijn zoon Arnout aan wat hoger op de ranglijst te komen door wat meer naerijver). Martinus rept hierover niet; zijn aangeboren bescheidenheid weerhoudt hem kennelijk; problemen zal hij niet gehad hebben, behalve met logica (die had hij dan ook niet gehad op de Latijnse school, zoals we gezien hebben; hij bijt zich echter dapper door deze wrange appel heen). Overigens: zo heel vreemd is dit systeem nu ook weer niet: nog altijd worden de Amerikaanse

officiëren na hun eindexamen nauwkeurig op een rijtje gezet (eh schrijver dezès is in dèze ook erfelijk belast: op zijn lagere school heeft hij altijd op nummer gezeten en werd er ook nogal eens op gezet; geijkte vraag was dan ook niet: "Hoe gaat het op school", maar: "Op welk nummer zit je?". Trouwens de uitdrukking "Iemand op zijn nummer zetten" is nog altijd gangbaar.)

Jammer voor Franciscus loopt hij net de colleges van de befaamde Vossius mis; deze remonstrantsgezinde professor aanvaardde nl. in 1632, mede dank zij bemiddeling van P.C. Hooft, een benoeming aan de Illustre School te Amsterdam, waaruit later de Gemeentelijke Universiteit zal groeien; voor alle partijen, behalve dan Martinus, een goede oplossing; ook Barlaeus wordt daar benoemd; een poging wordt gedaan om daar ook Grotius (Hugo de Groot, de verbannene) benoemd te krijgen; ook hier is Hooft weer zeer actief, wat hem niet in dank wordt afgenomen; deze poging mislukt helaas; wat zou dat een schitterend drietal hebben opgeleverd! Als gezegd de colleges werden in het Latijn gegeven. Franciscus zal onderricht in het Grieks ontvangen van prof. Hoelzlinus; met de terminologie van de filosofie heeft hij enige moeite, maar hij zet wel door. - Er blijft nog wat ruimte over voor wat andere zaken; zo wordt hij in oct. 1634 assessor van zijn collegium, een soort studentendispuut. - Nu stonden studentengroeperingen ook toen al niet al te goed bekend; er werd veel baldadigheid door de messieurkes op de Academie bedreven: er werd veel gedronken, veel gevochten, veel vernield. Vergeefs probeerde de overheid door plakaten hier paal en perk aan te stellen; overigens, niet alleen Leiden was in last; ook Franeker en later Harderwijk hadden hieronder te lijden; zo werden in Leiden eind 1634 bij enkele burgers en zelfs bij een burgemeester de ruiten ingegooid, maar "de keuken en de haard van de schout zullen bij die boete het beste varen".

Het collegium waartoe Martinus behoort is een serieuze aangelegenheid; trouwens, hij zou het zich niet hebben kunnen permitteren iets uit te halen, kwetsbaar

als hij is; ook om financiële redenen kan hij niet meefuiven. Toch is hij kennelijk populair onder de studenten, wederom een bewijs van zijn beminlijkheid en zijn goede contactuele eigenschappen. Dat laatste blijkt ook nog eens uit de nauwe contacten die hij blijft onderhouden met het Kamper thuisfront; correspondentie gaat heen en weer, boeken worden elkaar toegezonden.

Op een veiling koopt hij op diens verzoek enkele boeken voor Wendbejel en belooft hem, zodra ze uit zijn, de brievenverzameling van Baud en Scriverius te sturen. - Zo'n epistolae was toen in de mode, waarbij men naast brieven ook wel eens ander werk opnam. Ook Martinus legt er een aan; hij begint ermee 12 nov. 1631 en daaraan danken wij veel van de hier verwerkte gegevens. Het belangwekkende van deze briefwisselingen is, dat ze een stukje alledaags leven weergeven; we moeten dan wel de traditionele plichtplegingen wegdenken, die nu eenmaal tot het brievenspel behoorden (trouwens, nog niet zo heel erg lang geleden beëindigden we ook de allernaarste en dreigendste brieven met "uw dienstwillige dienaar", en is men heden ten dage wel altijd oprecht, als we een brief afronden "met de meeste hoogachting"?)

Franciscus Martinus' weduwe zorgt er later piëteitsvol voor, dat zijn Epistolae ad amicos praesertim Campensis in 1653 wordt uitgegeven, opgedragen, niet aan de Eper, maar aan de Kamper magistraat; waarom, dat zullen we later nog wel zien.

Gedichten, al of niet op verzoek, vnl. gelegenheids-gedichten worden door Franciscus geproduceerd; zelf vermeldt hij een tweetal van deze gedichten, "als hij snaren tokkelt en een bruiloftslied ten beste geeft"; (ik weet niet of hij werkelijk een muziekinstrument bespeelde, wat niet zo ondenkbaar was, daar er veel gemusiceerd en gezongen werd, of dat hij het slechts symbolisch bedoelde en op zijn dichterschap zinspeelde; aangezien het hier gaat om gedichten, zou dit laatste wel eens het geval kunnen zijn.)

Hij is blijkbaar een betrouwbaar persoon, want uit Kampen komt enkele malen het verzoek als mentor, als

raadsman, op te treden voor enige eerste-jaars uit die stad.

Kortom, Franciscus is zeer gelukkig in Leiden; de toon van zijn brieven wordt lichter, speelser.

Zo stuurt hij Wendbejel een brief - dit keer voor de variatie niet in het Latijn, maar in het Grieks! - ter begeleiding van een zending wortels van cichorei en pieterselie, waarom Wendbejel gevraagd heeft (13 maart 1633). Als na een reeks van 5 dochters in het gezin Wendbejel een zoon wordt geboren, - deze twee brieven zullen wel geen oorzakelijk verband gehad hebben! - schrijft Franciscus er humoristisch over aan zijn vriend Henricus Stephani, student te Groningen; hij spreekt de hoop uit, dat hun rector op dezelfde voet voortgaat, zodat hij naast zijn 5 dochters ook 5 zoons zal hebben, een mooi rondgetal; dat zou dan juist in de tijd van een Olympiade kunnen plaatsvinden; bovendien: zoons hebben door het behoud van de familienaam blijvend iets Wendbejelachtigs en Euripides noemt het mannelijk oir (de mannelijke erfgenaam) terecht de zuilen van het huis. (Voordat u nu een beetje boos wordt: hij bedoelt dit allemaal schertsenderwijs; als 17e-eeuwer weet hij nog niets af van de zegeningen van ons feminisme.)

Op sappige wijze beschrijft hij ook (12 febr. 1632) het rumoerig en brutaal optreden van prins Radziwill van Lithauen, een protestantse balling, die met groot gevolg in Leiden neerstrijkt en zich met liefst 16 man aan de universiteit laat inschrijven.

Eén van zijn gevolg raakt betrokken bij een oploop en doodt een Leids burger; nadat hij terecht en schuldig bevonden is, wordt hij opgehangen. Grote deining allerwege. De prins wil satisfactie en wenst bij de inauguratie van prof. Cuneus het woord; de senaat weigert. Als de senaatszaal propvol is, komt plotseling de prins, omstuwd door zijn gevolg, spectaculair binnen. Nadat Heinsius de benoeming tot rector magnificus van Petrus Cuneus bekend heeft gemaakt, vanzelfsprekend namens de Prins van Oranje, staat plotseling de Lithauer op en neemt het woord; hij begint met de roem van de Leidse universiteit en haar professoren te verkon-

digen, maar tot zijn spijt moet hij constateren, dat zijn aanvankelijke vreugde in Leiden te kunnen studeren is veranderd in smart wegens de smadelijke terechtstelling van zijn onschuldige dienaar, een smaad, een aantasting van eer en naam, die op hem, de prins terugvalt; het betekent ook een aantasting van de rechten en privileges der studenten.

Na nog enige dreigementen geuit te hebben, verlaat hij met opgestreken zeilen en gevolg de zaal.

Met stijgende verbazing, met toenemende verontwaardiging hoort men hem aan; zelfs de studenten, anders tuk op sensatie en een rel, houden zich stil; zij willen kennelijk niet riskeren verwijderd te worden en zodoende de leut en de reactie van de senaat te missen; bovendien zit de kans erin, dat herriemakers zwaar gestraft zouden worden.

Onze Franciscus is maar blij, dat hij maar een eenvoudig studentje is en geen moeilijke beslissingen hoeft te nemen....

Maar....niet alles in Leiden is botertje tot de bodem; donkere wolken beginnen zich boven zijn hoofd samen te pakken, aanvankelijk slechts zo groot als eens mans hand, later dik, donker, dreigend; ze zijn van financiële aard. Franciscus is voor zijn geldmiddelen volledig afhankelijk van de Kamper magistraat.

't Begint erop te lijken, dat die meer hooi op de vork heeft genomen dan ze kan beuren.

Kampen is in een bijna dodelijke concurrentiestrijd gewikkeld met Amsterdam, dat na de alteratie, de overgang van 1598, uit zijn isolatie is verlost en zich stormachtig ontwikkelt: vrachtvaart, koloniale handel, smokkelarij (bv. met de....Spanjaarden), kaapvaart en later ook.....slavenhandel, (u ziet al te kieskeurig was men niet); immigranten versterken het potentieel, niet zozeer door wat ze financieel meebrachten, al waren sommige Portugese Joden en Zuidnederlandse kooplieden verre van onbemiddeld, maar vooral door hun geestelijke bagage, hun know-how en hun relaties.

Kampen kan hier niet tegen op; oorzaken hebben we al eerder aangegeven; zo is Kampen ook niet vertegenwoor-

digd bij de Heeren Zeventien; voor ontginningen is geen ruimte meer; voor industrialisering geen geld en de Amsterdamse kooplieden kijken wel uit in Kampen te investeren; Zwolle en Harderwijk drukken ook hun neus aan het venster, melden zich ook als concurrenten; de geldhandel, zo belangrijk geworden, blijft tot Amsterdam beperkt. De interest op de Geestelijke Goederen, waaruit de studenten betaald worden, is veel minder waard.

De Raedt begint Franciscus op te jagen, zodat hij zich zelfs gedwongen ziet, zich in een lange brief te verdedigen, (15 juli 1633); hij is dan nog geen 2 jaar in Leiden!; hij wijst er uitdrukkelijk op, dat een klassieke ondergrond nu eenmaal vereist is: hij krijgt daarbij zelfs steun van niemand minder dan prof. Heinsius, die verklaart, dat hoe meer iemand in de welsprekendheid der Grieken en Latijnen is gevorderd, des te meer hij onder de godgeleerden zal uitmunten.

"Vruchten kunnen slechts op de rechte tijd rijpen; alle kennis is die van een onwetend kind, zolang die van het Latijn ontbreekt".- Ook de professoren Walaeus en Hoelzlinus verklaren er prijs op te stellen, dat hij zijn studie afmaakt.

Kampen zwicht voor zijn argumenten - en voor het gehalte zijner pleitbezorgers? -, maar blijft moeilijk doen. (Een klein beetje begrip kunnen we er wel voor opbrengen. We hebben al gezien, dat de financiën inderdaad krapper werden; maar er zijn nog andere aspecten: de naam van Heinsius kan wel eens als een rode lap op een stier gewerkt hebben: is hij niet een verborgen verleider, die de a.s. predikant in heidens-klassieke richting drijft?; is Heinsius ook niet de schrijver van de Emblemata Amatoria, erotische plaatjes bij dito praatjes?; en wat te denken van het loflied op Bacchus, te meer daar het een publiek geheim was, dat hij de wijnfles niet schuwde; diezelfde Heinsius dus die zo mateloos en zo merkbaar door Martinius werd vereerd. Daarbij komt nog, dat Kampen tot dan nog niet zo erg gelukkig is geweest met zijn "gesponsorde" studenten. Franciscus is zich van dit laatste bewust, al weet hij van zichzelf, dat hij niet tot dezulken behoort; hij

is, zo schrijft hij, echter wel bereid het voor hen goed te maken door extra ijver.)

Pijnlijk is het voor hem, als hij zelf moet proberen een wissel in Leiden te verzilveren; in oct. 1632 moet hij pogen een 50 Car.gulden te incasseren aan rente van een zeker huis; er blijken echter verscheidene mensen van de betrokken naam in Leiden te wonen; als hij eindelijk de juiste denkt te hebben gevonden, blijkt deze reeds vele jaren geleden te zijn overleden! De eigenares van dat moment weigert eerst te betalen; Martinus slaat daarna voor haar desnoods in termijnen te laten betalen.

Hij voegt eraan toe, dat hij, Franciscus, daar natuurlijk niet op kan wachten. Toch wel pijnlijk om zo door Leiden te moeten leuren om aan je geldje te komen; tijdrovend bovendien; verder krijgen we toch wel de indruk, dat Kampen wat onzorgvuldig omspringt met de toe-vertrouwde goederen.

(Een fotokopie van deze brief gaat hierbij, evenals een "vertaling"; let u ook eens op het schitterende, duidelijke handschrift.)

Den Eerentvesten, Aeltbaeren
Wysen, Seer Voorzienigss Seer
myn Seer Johan Roelofsen
Burgemeester der Wyse Ryk-
Stadt Campen, myn Groot-
ghunstiger Seer en Vriend

II.

tot
Campen

1632

2 Oct.

157

Eerwachte, Wyse, Aegtbare, en seer Groot-
 gunstiger Heer, myn Heer: Na myn gertelyke
 Grootenisse, en toewensinghe alles goets, dient desen
 geringen tot Switting van onse voorspoedige over-
 komste en bejorden reyse. Godt gebbe lof. Soope
 v. G. gesontheit ende Welvaeren, daer by v. G.
 strekkende in gelaten hebben, op't ontfangen deser
 noch gedurende is. Vonders dat aenbelangst
 de sonne van 30 Carol. gl. van 2 twee jaers
 rente, welke ik uyt last van myn Grootgunstiger
 Heeren, myn Heeren ds Magistraat alhier te ontfangen
 hadde, en gebbe ik niet konne bekomme. Want nadien
 ik vooreerst eenige dagen met grote moeyte den
 selven persoon Longesse, die gantsche Stadt door-
 gevraagt hadde, en niet en hadde konne seyn
 meer menigmaalen by andere onrechte ben gelwesen,
 welke wel van dien selven naem, maar niet van dat
 naaghschap ende geslachte waren, ben ik syndelyk
 onderriecht den selven persoon al over de 30. jaers
 overliden te wesen, maar scheidt zissen gesacht
 te hebben, welke met renten belast waer, waer
 van my een wysinge gedaen synde, gebbe soo
 lange ondervraagt by eenige vands' Exfgenamg
 ende Sygenarib dat ik het rechte zins ten laetsten
 gevonden hebbe. Waer van ik by ds Vron met meer
 en gebbe konne te wege brengen, als dat sy,
 na dat sy eerstelyk uytstel tot Kersmis toe be-
 geert hadde, 't welk ik gaer niet toestaen konde,
 nu ten laetsten seyt, de sake dieper ingesien te hebben,

En

en niet van sinb te syn, de penninghen soo lieftelyk
over te geven, aen die sy niet en kent, voordat sy
nader bescheit krygst, gelyk sy gewoon is te doen
te meer, dewyl sy de blote assignatie gien in niet
voor vol en kent, of ten minsten niet voor sodanigs,
dair sy valt op stuen son' dervos. Ven dergelwy
genootsaakt geweest, de sake W. G. aen te diens,
ten eynde, Myn Grootgunstiger Seeren, in dit
selfde stnk gelieve te sien, de vromen met
vaster onderriestinge, of myn Studien met geder
middel, door dien ik wese, dat sy nog eenige
uytvlucht son' willen soeken, dewyl sy gelyk by
gelt is, en my son' willen voldoen, als 't emmer
wesen moete, met stnkjenb en brokjenb, somtyt get
vierendeel, somtyt de helft. Et welk, gelyk myn
Seer gien in wel bewinst is, die gelegentheit van
myn saken niet lyden en kan. Bidde dergelwy
vriendelyk W. G. wille na syn gewoonlyke gunste
en toegedaenheit myn Studien gien in bevordering,
als sckert synde, (gelyk ik na myn klein smogs
tot noot toe gedaen hebbe) met Godt's hulpe alles
te sullen aenleggen tot eere van myn Veelgelief-
de Vaderlant, en myner Studien gelukeliken
voortgang. Hier mede eyndigende, Versegge W. G.
mitsgaders W. G. geminde Suiswro (u) Kinderen
van Godt den Seer alle Seyl G Voorspoet.
Tot Leiden den II. Octob. menius styl. 1632.

W. G. gans Oplichte
Franciscus Martinus.

Den Eerentvesten, Achtbaeren Wijsen, Seer Voorsienighen Heer Mijn Heer Johan Roelofsen Burgemeester der vrye Rykstadt Campen, mijn Grootgunstigen Heer en Vriend tot Campen

Eerentveste, Wijse, Achtbaere, en seer Grootgunstigen Heer, mijn Heer:

Na mijn hertelyke Groetenisse, en toewenschinge alles goets, diene desen geringen tot verwitting van onse voorspoedige overkompste en behouden reyse. Godt hebbe lof. Hoope UE gesontheit ende welvaeren, daer wy U.E. vertrekkende in gelatenheit hebben, op 't ontfangen deser noch geduirende is.

Vorders wat aenbelanget de somme van 50 Carol gl. van de twee jaeren renthe, welke ik uyt last van myn Grootgunstigen Heeren, mijn Heeren de Magistraat alhier te ontfangen hadde, en hebbe ik niet konnen bekomen.

Want nadien ik vooreerst eenige dagen met grote moeyte den selven persoon Longespe, die gantsche Stadt door bevraaget hadde, en niet en hadde konnen vereyschen, maer menigmaalen by andere onrechte ben gewesen, welke wel van dien selven naem, maer niet van dat maagschap ende geslachte waeren, ben ik eyndelyk onderricht den selven persoon al over de 10 jaeren overleden te wesen, maer verscheiden huisen gehadt te hebben, welke renthen belast waeren, waer van my aenwysinge gedaen synde, hebbe soo lange ondervraaget by eenige vande Erfgenamen ende Eygenaers dat ik het rechte huis ten laatsten gevonden hebbe. Waer van ik by de vrou' niet meer en hebbe konnen te wege brengen, als dat sy na dat sy eerstelijck uytstel tot Kerstmis toe begeert hadde, 't welk ik haer niet toestaen konde, nu ten laatste seyt, de sake dieper ingesien te hebben, en niet van sins te syn, de pennigen soo lichtelyk over te geven, aen die sy niet en kent, voor dat sy nader bescheyt krygt, gelyk sy gewoon is te doen te meer, dewyl sy de blote assignatie hier in niet voor vol en kent, of ten minsten niet voor sodanigh, daer sy vast op staen sou' durven. Ben derhalve genootzaakt geweest, de sake U.E. aen te dienen, ten eynde, Myn Grootgunstiger Heeren, in dit selve stuk gelieve te versien,

de vrouwe met vaster onderrichtinge, of myn studien met gereder middel, door dien ik vrese, dat sy noch eenige uytvlucht sou' zoeken, dewyl sy qualyk by gelt is, en my sou' willen voldoen, als 't emmers wesen moste, met stukjens en brokjens, somtyts het viendeel, somtyts de helft.

'T welk, gelyk myn Heer hier in wel bewust is, die gelegentheyte van myn saken niet lyden en kan. Bidde derhalve vriendelyk U.E. wille na syn gewoonlyke gunste en toegedaenheyt myn studien hier in bevorderen, als versekert synde, (:gelyk ik na myn klein vermogen tot noch toe gedaen hebbe.) met Godts hulpe alles te sulen aenleggen tot eere van myn veelgeliefde Vaderlant, en mynder Studien gelukkigen voortgang. Hier mede eyn-digende, wensche U.E. mitsgaders U.E. geminde Huisvrouw' en kinders van Godt den Heer alle Heyl en voorspoet. Tot Leiden de 11 Octob. nieuwen styl. 1632.

U.E. gans verplichte

Franciscus Martinus.

Ook eind oct. 1632 is het weer mis; de wijze en voorzienighe heeren van de magistraat blijken toch weer niet zo wijs en niet zo goed voorzienend in Martinus' noden. Franciscus probeert het nu maar eens op de humoristische en meer persoonlijke toer in een brief aan de Kamper burgervader Arnold Witten, geschreven in de Slachtmaand van 1634: er is op de beestenmarkt van Leiden een groot rumoer; hij beschrijft het keuren met handen en ogen, der ossen, de malse borsten, de vlezige lendenen en het ruime vel; daarna het afmattende werk van de slaggers; telkens als er een os geslacht wordt, roepen de straatjongens: "Daar stort de os ter aarde",; (toch wel knap van deze bengels om Virgilius te citeren, zij het dan wel in vertaling; maar ja, het speelt zich dan ook af in een universiteitsstad!), sommigen heffen herderszangen aan (weer zo'n modieus idyllisch arcadisch trekje), maken grappen of azen op koten en blazen. Maar ook de ossen blijken al verloederd: één valt zelfs een zwangere

vrouw aan, die wordt opengereten, waarbij hij het kind enige passen van de moeder verwijderd neerwierp: "Hetwelk door de inwoners opgenomen ruim een jaar heeft geleefd..." (en als het niet helemaal waar mocht zijn, het blijft toch een mooi verhaal....).

Het valt echter te vrezen, dat er voor Martinus niets van de slacht zal afvallen; hij heeft geen geld.

Hij weidt daarna (te) uitvoerig uit over het lot van ossen in de Oudheid. "Waartoe intusschen dit relaas over die ossen dienen moet?:"dat gij tegen den winter voor mij zoudt willen zorgen, dat ik niet, zonder enig deel van de slacht zal behoeven te leven. Uw lieve vrouw zal de redelijkheid van mijn verzoek wel onderschrijven".

Uit de toon van deze brief mogen we opmaken, dat hij op redelijk vertrouwelijke voet met deze burgemeester staat; deze bekleedde zijn ambt nog niet zo lang; bij zijn benoeming in juni 1634 had Franciscus hem een gelukwens gestuurd. - Het korte uitstel dat deze brief oplevert, betekent helaas voor onze hongerige theologische student geen afstel: als een donderslag bij dreigende hemel bereikt hem het bericht, dat hij naar KAMPEN TERUGGEROEPEN WORDT. - En juist nu er schot begint te komen in het theologisch onderdeel van zijn studie; sinds sept. 1633 heeft hij al colleges godgeleerdheid gelopen bij de ons al bekende prof. Walaëus; in sept. 1634 zet hij dit fanatiek voort zodat hij jan. 1635 startte met het praktisch college van prof. Heidanus; als alles naar plan zou verlopen, zouden nog voor de zomervakantie de voorlezingen van de Waalse predikant de Dieu volgen.

Dat Franciscus de colleges van prof. Ludovicus de Dieu niet heeft kunnen volgen is heel jammer geweest. Deze hoogleraar was nl. in Leiden op verrassend moderne wijze bezig met vergelijkende bijbel-taalwetenschap; hij vergeleek voor zijn bijbelcommentaar de oude vertalingen: Latijnse, Syrische, Arabische en Ethiopische met de nieuwe vertalingen van het Nieuwe Testament, de Hebreeuwse en die van Erasmus en Beza.

Zijn bevindingen heeft hij vastgelegd in: "Animadversiones sive commentarius in quator Evangelia (1631).

Franciscus heeft dus tijdens zijn korte verblijf in Leiden daarvan kennis kunnen nemen; het is mij niet gebleken dat hij dit ook inderdaad gedaan heeft; hij was toen met andere dingen bezig, wetenschappelijke en andere.

Later zal hij waarschijnlijk het bovengenoemd werk wel bestudeerd hebben in het kader van zijn hervatte studie. Daarvóór, net voor de zomervakantie, vóór de hondsda-gen, staan een drietal openbare disputen op het programma o.l.v. prof. Polyander, de hofpredikant van Frederik Hendrik; een belangrijke fase dus in zijn opleiding, met nog slechts één jaar het eind van zijn studie in zicht!

En dan nu dit: teruggefloten naar Kampen: midden maart 1635. Al heel lang had het boven zijn hoofd gehangen; toch komt het nog onverwacht en hard aan; hij is er ook niet door iemand op voorbereid, zelfs niet door zijn beschermer Wendbejel. Het is dan ook de enige keer, dat hij een brief vol verwijten aan zijn oude leermeester richt: "waarom word ik van mijn studiën teruggeroepen, terwijl gij blijft zwijgen.... Want zo pleegt men te handelen met hen wier studiën mislukken...En wat zal ik zeggen, als ik niet weet waarom ik moet vertrekken? ...Eén ding bid ik u, dat gij mij over deze zaak wilt laten weten, wat of hoe!".

Franciscus weet nl. niet officieel, waarom hij moet terugkomen. Wendbejel zal natuurlijk wel op de hoogte geweest zijn van de situatie; hij zal er wel mee in zijn maag gezeten hebben en het niet goed hebben aangedurfd zijn voormalige pupil voor te bereiden.

Ruim een week later, 30 maart schrijft Francisus aan de Kamper magistraat, mogelijk tot kalmte gemaand door een antwoordbrief van Wendbejel: "...hoewel ik bij het eerste bericht zeer ontstelde, omdat ik daardoor mijn studiën zag afbreken, juist toen ik ten zeerste aan de voltooiing ervan dacht; zal ik mijn eigen wensen achterstellen bij de uwe,....daar ik niet bevreesd ben, dat gij in het vervolg de hand van mijn studiën zult aftrekken".

Hij moet echter wel aandringen op een spoedig toesturen van enig geld, ..."want ik heb den ganschen winter

zonder geld moeten leven, wat, als men op studiën ligt, allerlastigst is,..." dit haastig verzachtend: "met een dankbaar en gehoorzaam gemoed tot mijn begunstigers!" (te onderdanig? Misschien, maar wat moest hij anders; bovendien wist hij absoluut niet wat men daar in Kampen met hem vóórhad.)

Zo rest onze Franciscus niets anders dan de droeve tocht langs professoren en vrienden om afscheidsvisites af te leggen, triest, pijnlijk, vernederend, frustrerend. Prof. Bödecker is zo vriendelijk hem een afscheidsgedicht te zenden; alweer een bewijs hoe zeer hij in de smaak gevallen is bij iedereen.

Alleen uit Kampen geen nieuws, ook geen geld.

Zou het dan misschien toch niet doorgaan? Hij is gepakt en gezakt en gereed de terugtocht te aanvaarden. Doelloos loopt hij door zijn geliefd Leiden, uit- en afgeschreven, bang vrienden en bekenden te ontmoeten; bang ook schuldeisers tegen het lijf te lopen; bang ook om zijn hospita onder ogen te komen; zelfs zonder geld voor de terugreis. - Wat had hij in die verstreken tijd nog kunnen opsteken van de colleges...!

Maar mocht er een verandering in de opinie der Heeren komen...., hij is maar al te zeer bereid zijn koffers weer open te maken en een kamer te huren. (26 mei 1635; de datum door Kampen aangewezen om terug te komen, was 1 mei!).

Zo schrijft hij aan Wendbejel met het verzoek deze brandbrief ook door te spelen naar ds. Plancius, die al vaker had blijk gegeven hem goedgunstig gezind te zijn.

De magistraat is echter niet te vermurwen; de laatste strohalm waaraan Franciscus zich nog vastklampt, blijkt inderdaad ook niet meer dan dat te zijn. Blijkbaar krijgt hij nog wel de middelen om zijn schulden te betalen.

En dat is dan definitief het einde van zijn korte Leidse universitaire loopbaan; een belangrijke fase van zijn leven is abrupt, wreed, afgebroken; er rest hem niets anders dan de afgang, de terugtocht naar Kampen, in het ongewisse welke taak hem daar door Schepe-

nen en Raedt zal worden opgelegd.
Springt anders zijn hart op van vreugde en trots als
hij bij het naderen het schitterende profiel van zijn
vaderstad ziet opdoemen, dit maal slaat hem de angst
om het hart. Het is dan juni 1636.

oft Verscheide gedichten.

47

Negen kluchtige en zinrijke

D E U N T J E S.

I.

Mediator optimus rei pessima.

Set het aen Goede mannen.

I An was van jongs op niet veel slachs,
Hy dronk, hy klonk, hy werkte niet,
Het ruige Schaep droegh weinigh vachts,
In 't kort, hy was een deuge-niet.

Maer nu hy 't alles heeft verspilt,
Nu raekt hy in 't Goê mannen gilt.

Nu zit hy daeglyx in 't gelach,
Voor Maeklaer, en voor Middelaer,
Om alle saken by verdrach
En eenigheit te maken klaer.

Dies blyft hy by den dronk altyt,
En by zyn eer ook, wie het spyt.
Heeft iemant een krakkeel of twist,
Soo dat men loopt na 't Raethuis schier:
Komt Jan daer by, het is geflist;
Hy giet 'et uit met wyn en bier.

En zeght, 't is beter met bescheit
Het gelt verdronken, als verpleit.
Wat dunkt u nu van onze Jan?
Van quaet wort hy tot arger noch,
En blyft noch echter een goet man.

O we-

DAGELYKS OFFER,

Ofte

Drie Geestelijke Gezangen.

M O R G E N - L I E D T.

Op de Wijze: Als 's begint.

Uyt het donker van de nacht,
 En de diepe duystre dalen
 Van verschrikking, en onmacht,
 Kom ik weêr het hoest ophalen.

Wat zal ik u voor het licht,
 Heer, van dezen dagh vergelden?
 Zal ik met een vroeg gedicht
 Gaan uw lof en prijs vermelden?

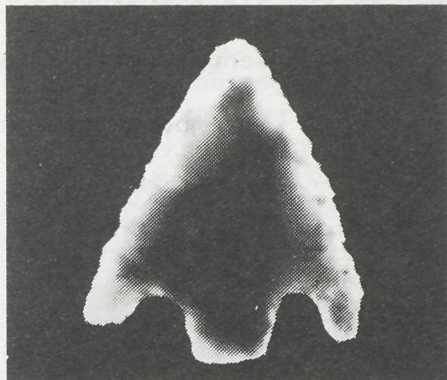
Zal ik u met morgen-zang
 Boven 't pluimgedierde prijzen?
 Ach! zoo wacht ik al te lang
 Uyt de pluimen op te rijzen.

Hadst mijn ziele zoo veel baats,
 Dat zy van u mochte lenen
 Vleugelen des dageraats,
 Waar en vloog zy dan niet henen!

Maar de Son is my te gaau,
 Zy komt my in 't bed verrassen.
 O die altijd kon zo naau
 Op zijn uur en stonde passen!

Y 2

Ziet

*Pijlpuntje van vuursteen gevonden bij Gortel.
22 mm. lang.*

In de gemeente Epe vindt men kenmerkende aanwijzingen in het terrein voor de aanwezigheid van grafheuvels. In ons vorige artikel zijn wij uitvoerig hierop ingegaan. In dit artikel willen we aandacht besteden aan enkele recente ontdekkingen betreffende grafheuvels en nederzettingen. De streek tussen Vierhouten en Emst wandelen we in dit verslag door en komen aan het eind van de tocht bij een verdedigingsschans die nog tal van geheimen in zich bergt.

Grafheuvels.

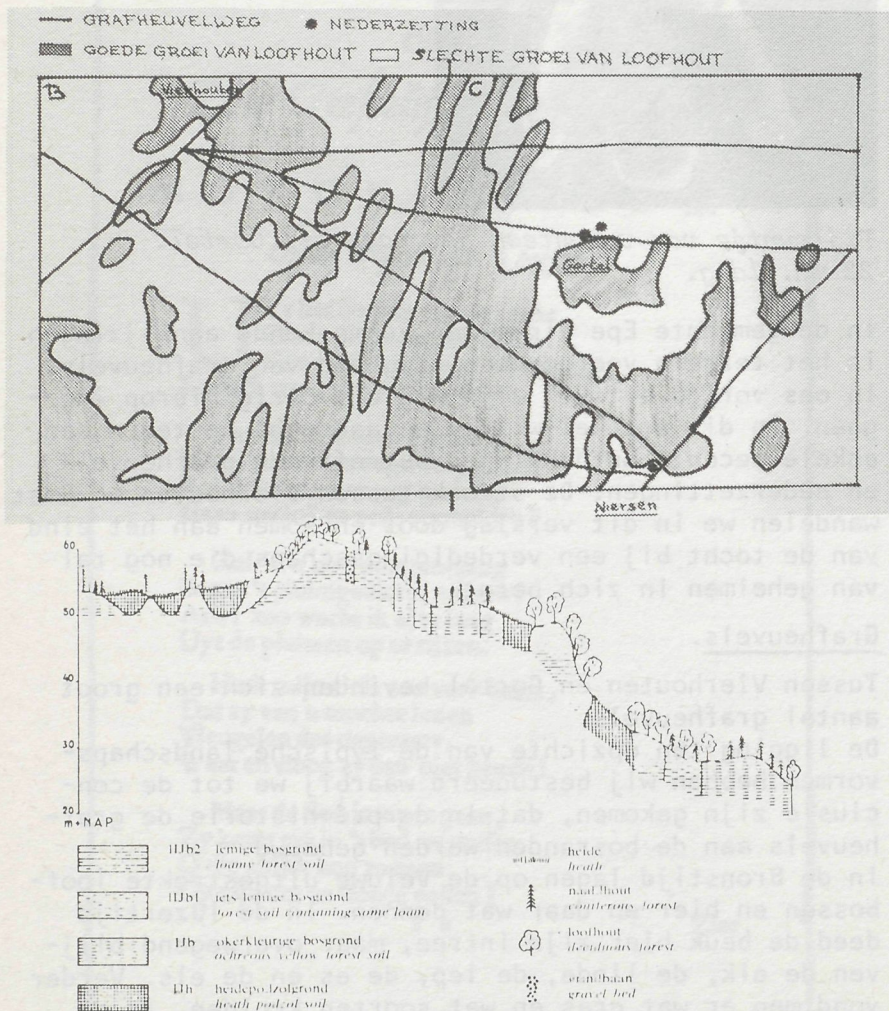
Tussen Vierhouten en Gortel bevinden zich een groot aantal grafheuvels.

De ligging ten opzichte van de typische landschapsvormen hebben wij bestudeerd waarbij we tot de conclusie zijn gekomen, dat in de pré-historie de grafheuvels aan de bosranden werden gebouwd.

In de Bronstijd lagen op de Veluwe uitgestrekte loofbossen en hier en daar wat dennen. In de IJzertijd deed de beuk hier zijn intree, maar overwegend blijven de eik, de linde, de iep, de es en de els. Verder vond men er wat gras en wat soorten kruiden. In de Middeleeuwen nam het aantal dennen toe en nam het aantal loofbomen sterk af.

Uit de gegevens van stuifmeelonderzoek en uit een kaart van de bosbouwgeschiktheid op de bodem van de Veluwe, die we projecteerden op een overzichtskaart van de verspreiding van grafheuvels en pré-historische vondsten, kwamen er zeer verrassende gegevens aan het licht.

Op plaatsen waar het loofhout goed kon groeien, vinden we de meeste grafheuvels.

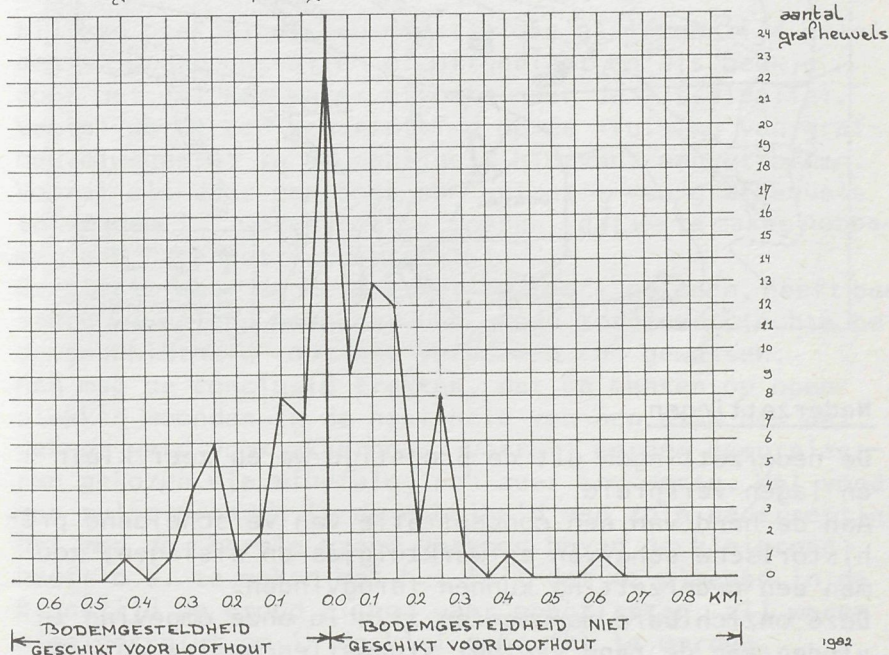
Doorsnede door het hoge deel van de Veluwe nabij Gortel.

Op plaatsen waar de grond mineralogisch slecht was, vinden we praktisch geen grafheuvels. In de gemeente Epe vinden we een sterk wisselend beeld van de bodemgesteldheid.

Het stuwwallencomplex dat ontstaan is door de stuwen- de werking van het landijs tijdens de IJstijd, heeft een ingewikkelde bodemstructuur. Deze stuwwallen worden als de gaafste van Noordwest Europa beschouwd. In de gebieden met een sterk wisselende bodemstructuur liggen de grafheuvels eveneens meer verspreid dan bijv. in het Sprielderbos waar de bodemgesteldheid gelijkmatiger is. Dit vinden we ook in de bossen bij Ede. Grafheuvels concentreerden zich op plaatsen waar loofbomen goed gedijden.

De situatie die we ten westen van Gortel bestudeerd hebben over een oppervlakte van circa 4300 hectare met een 102-tal grafheuvels uit de Bronstijd, is in onderstaande grafiek weergegeven.

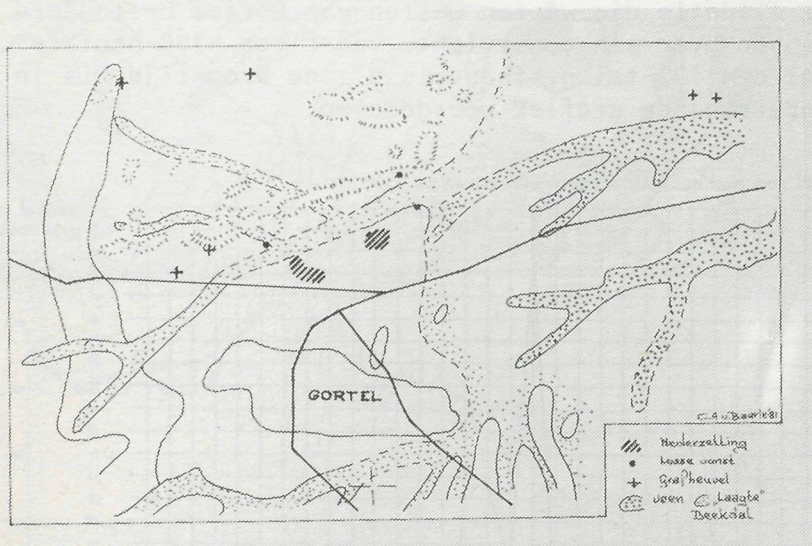
totaal 102 grafheuvels op een gebied van ca. 4300 hectare

1992

Opvallend is de piek die op de grens van de twee bodemgesteldheden wordt aangetroffen.

In de grafiek kan men zonder meer aflezen, dat de begravingen langs de bosranden plaats vonden. Men kan zich afvragen: waarom ligt er dwars op de richting van een grafheuvelrij (die een pré-historische weg doet vermoeden) een aantal grafheuvels? Het zijn vaak groepjes van 2 tot 4. Wij komen tot de volgende conclusie: als een zgn. grafheuvelweg (zo kenmerkend in de gemeente Epe) de grens van een loofboom passeert, liggen de begraafplaatsen evenwijdig aan deze bosrand zoals die in de pré-historie te vinden was en dus dwars op de richting van een grafheuvelweg. Deze situatie komt niet zelden voor.

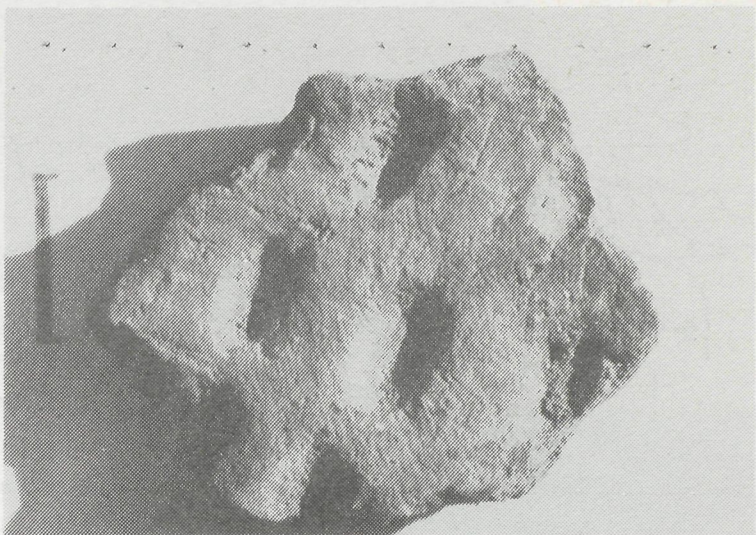

Nederzettingen.

De nederzettingen uit de Bronstijd waren zeer klein en lagen verspreid.

Aan de hand van een concentratie van verscheidene pré-historische scherven en werktuigjes en afslagen, zou men een nederzetting kunnen terugvinden.

Deze onzichtbare monumenten zijn in onze omgeving te vinden aan de rand van het stuwwallencomplex en dan

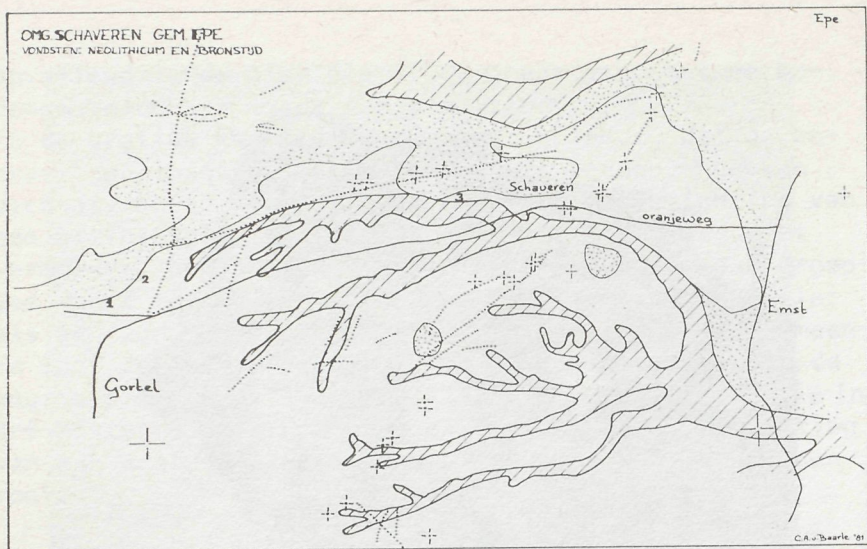

Scherf van een urn uit de Bronstijd uit Gortel.

bij een beekdal of een meertje die al lange tijd geleden zijn drooggefallen of uitgediept en als beekje door het dal het water afvoert naar de IJsselvallei. Veelal wordt een nederzetting op de kruising van grafheuvelwegen of in de nabijheid hiervan, aangetroffen. Vooral als daar een hoge concentratie van grafheuvels te vinden is, wordt het vermoeden, dat we te maken hebben met een nederzetting versterkt.

De plaats waar een nederzetting heeft gelegen, heeft een sterk wisselend karakter van goede tot zeer slechte bodemgeschiktheid voor het verbouwen van gewassen.

Men mag de conclusie trekken, dat de mensen op open plekken woonden in de nabijheid van een stuk bos dat gekapt werd voor akkerbouw. Daarbij werden geen plaatsen gekozen die mineralogisch zeer arm waren. Wel vond men zulke gronden in de nabijheid van zo'n nederzetting. Dat men de schrale grond verkoos boven de kleigrond heeft o.a. te maken met het feit dat de ploegen in de Bronstijd de grond alleen maar openritsten, zij waren niet geschikt om in de klei gebruikt te worden.

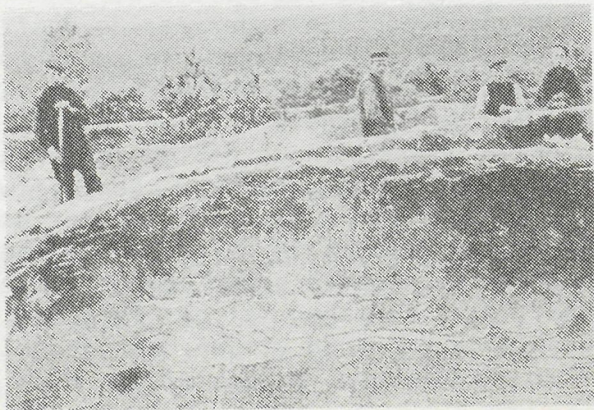

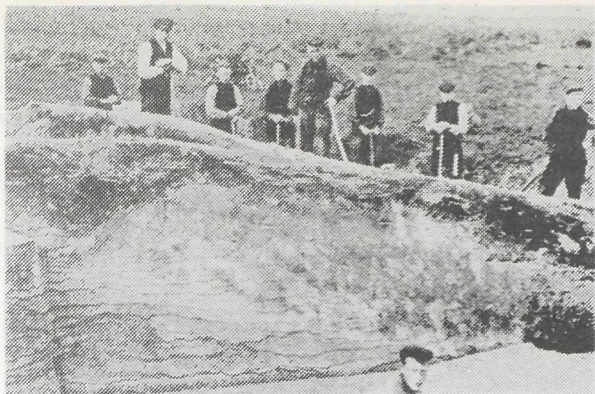
Enkele nederzettingen zijn op het kaartje aangegeven. 1, 2 en 3 zijn nederzettingen, de stippellijnen zijn karresporen, de kruisen zijn grafheuvels, het witte veld is het stuwwallencomplex tussen Emst en Gortel waardoor het dal van de Smallertse beek naar de IJsselvallei voert.

De heer G. van Laar.

Een belangrijke verzamelaar van pré-historische vondsten was de heer G. van Laar, die in het buurtschap

Opgraving grafheuvel in de Hertenkamp, geheel links Gerrit van Laar.

Opgraving grafheuvel in de Hertenkamp.

Gerrit van Laar.

Schaveren woonde. Hij werd geboren in 1889 op de kloosterboerderij te Gortel, hoek Gortelseweg-Vierhou-
terweg en ging in Gortel op school. Op z'n 9e jaar
plantte hij met z'n medeleerlingen het Wilhelmina-
boompje bij het Boshuis in het Kroondomein.

Naderhand hanteerde hij de spa bij een aantal grafheu-
vels in de Hertenkamp bij Schaveren (1908-1910) tij-
dens een onderzoek onder leiding van prof. Holwerda.

Aan velen heeft hij zijn interessante herinneringen. verteld over de tijd dat hij schaapherder was of over de Gortelse vloed. Hij was trots op zijn verzameling stenen, bestaande uit een aantal vuurstenen werktuigen en vele scherven van pré-historische potten.

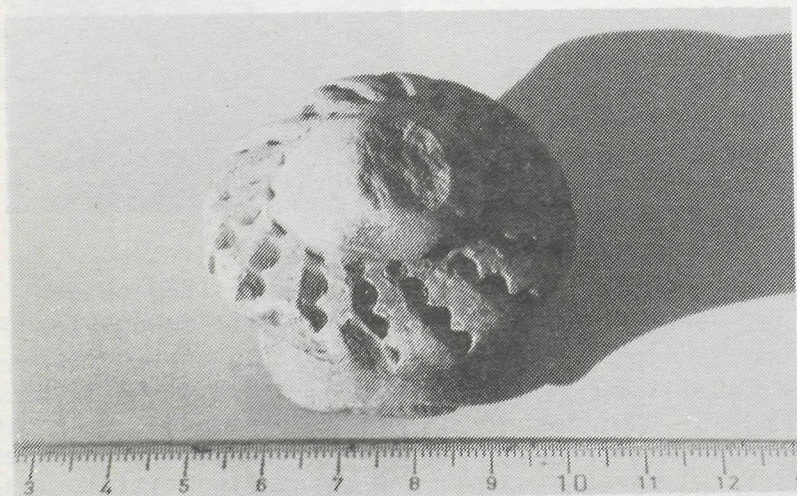
Een vermoedelijke slijpsteen en een drietal spinsteen-tjes behoren tot zijn verzameling.

In 1926 vond zijn zoon bij het spitten verkoold zaad van tarwe en gerst. Het was winter en bij het spitten ontdekte hij een asplek. De grond was wit bevroren en het contrast tussen de witte grond en het zwarte, verkoelde zaad was een duidelijke aanwijzing.

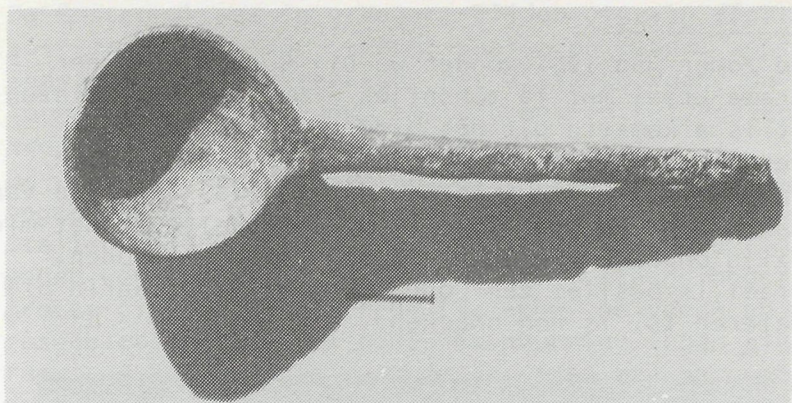
Het betreft hier Emmer tarwe, naakte en bedekte meer-ijig gerst. Een Engelse proef met soortgelijk graan heeft, onder verhoudingsgewijs ongunstige omstandigheden, een opbrengst van gemiddeld 20 kg. per 100 m² gehad wat zeer weinig is.

Deze tarwe- en gerstzaden dateren uit de Bronstijd/IJzertijd.

In de pré-historie zijn nauwelijks sporen van bemesting ontdekt. Het is waarschijnlijk, dat men de natuurlijke vruchtbaarheid van het akkerland herstelde door gebruikte grond geregeld braak te laten liggen

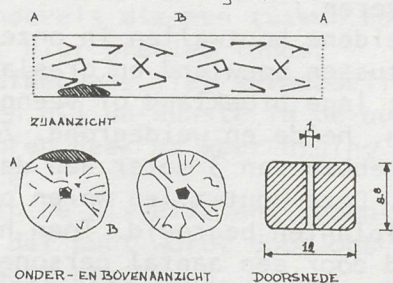
Dekseltje uit de late middeleeuwen - Schaveren.

Tinnen lepeltje 18e eeuw, gevonden in een dicht-gemetseld kastje, de zgn. Spinde, in de Kloosterboerderij te Gortel.

en het vee erop te laten grazen. (Neolithicum-Bronstijd). Een gunstige omstandigheid voor de grond is het vermogen om water enige tijd vast te houden en geleidelijk door te laten en het vermogen om een zekere hoeveelheid lucht door te laten. Dat was het geval op vindplaats nr. 3, waar de bodem afwisselend uit leem en grof zand bestond. Pal aan de overkant van het veen aan de Veldweg werd tijdens een grafheuvelonderzoek door prof. Holwerda een vuurstenen sikkel gevonden die mogelijk voor het oogsten van graan werd gebruikt (Bronstijd).

KRAALTJE uit GORTEL gemeente EPE

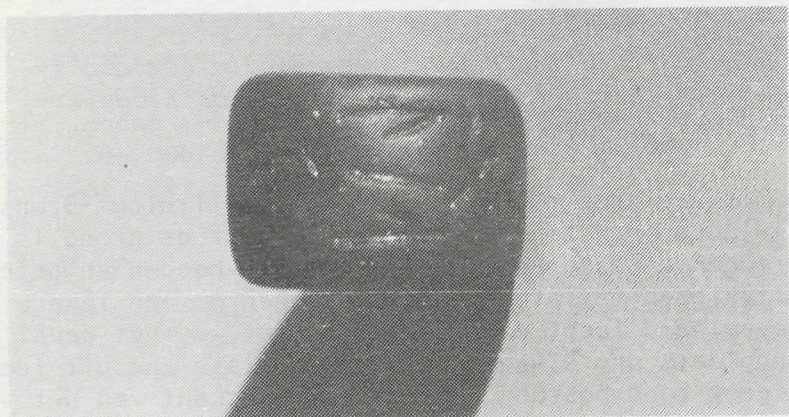
tek. C.A.v. Baarle 1981

Kraal uit Gortel.

In de zomer van 1981 vonden we bij Gortel een zeer zeldzame kraal met 18 tekentjes erop. De rode, glazen kraal is afkomstig uit het Midden-Oosten.

De verdikkingen op de kraal (bij A en B) wekken de indruk dat hij in twee vormen gegoten is. De wijze van vervaardiging en ook het zeer kleine gaatje in het midden zijn onbekend in onze archeologische perioden.

De kraal is beslist zeer oud, maar de tijd waarin hij te dateren is, is nog onbekend.

Kraal uit Gortel.

Houtwallen. (Inleiding tot de verdedigingsschans bij Schaveren.)

We vinden verscheidene houtwallen in onze gemeente, ter afscheiding tussen bouwland en grasland of wel tussen enk en het lage broekland of veengebied, maar ook tussen bossen, heide en weidegrond. Zo'n houtwal kan een breedte hebben van 3 meter aan de voet tot 1 meter aan de top. Deze houtwallen waren oorspronkelijk met sterke stekelplanten begroeid. Toen het gemeenschappelijke land door een aantal personen niet meer werd bewerkt, werden hier tussen de afzonderlijke percelen ook houtwallen aangelegd.

De Emsterenk was in vroegere tijden omgeven door uitgestrekte moerassen, vennen, poelen en beken, zoals het Wuisterveen of Emsterveen, het Wisselse veen, de Verlorenbeek, Vossenbroek, Emsterbroek en het Pollenscheveen.

De enk, het hogere, lemige, overigens arme zand werd opgehoogd met plaggen, doortrokken van mest uit de potstallen. Hierdoor werd de enk, welke langs de rand bewoond was sedert de 8e eeuw na Chr., steeds hoger. Dit proces ging door tot in de 19e eeuw. De veen- en moerasgebieden om de enk boden bescherming tegen plundersaars. Deze situatie veranderde, toen men het veen had ontgonnen. In de 17e eeuw was dit voor een groot deel een feit geworden.

Om de Emsterenk te bereiken, kon men hoogstwaarschijnlijk van drie doorgangen gebruik maken. Eén zo'n doorgang was Schaveren. Deze buurtschap heette vroeger Schaffoerden, op zijn Gelders, in het Nederlands: Schaapvoorde.

Het woord "voorde" komt vaker in plaatsnamen voor, zoals bijv. in Amersfoort, Frankfurt, en de Voorne aan de Oener IJselfdijk, en betekent: doorwaadbare plaats. Terug naar Schaveren. Deze vrij ondiepe plaats waar de schapen doortrokken, bevond zich bij de Jacobs-hoeve over de Smallertsé beek. De naam Schaveren is te vinden op een topografische kaart uit 1843, precies over deze doorwaadbare plaats. Aan de rand van dit beekdal lagen de middeleeuwse akkers, de hoeven lagen op de oevers van de Smallertse beek. Deze plaats werd al in de Bronstijd als doorwaadbare plek gebruikt. De rij grafheuvels die men tussen Epe en Niersen aantreft, loopt hier precies langs.

Langs de grafheuvels liep vermoedelijk een weg die de enk opging en bij de Wuuste in de buurtschap Laarstraat bij de Verloren beek er weer afging en naar de Wisselse enk voerde.

De Emster- en de Wisselse enk komen bij de Wuuste bijna samen en dat punt wordt door ons ook als een doorwaadbare plaats beschouwd.

De doorwaadbare plaatsen sluiten aan de westkant een veengebied af dat overgaat in een beekdal om vervol-

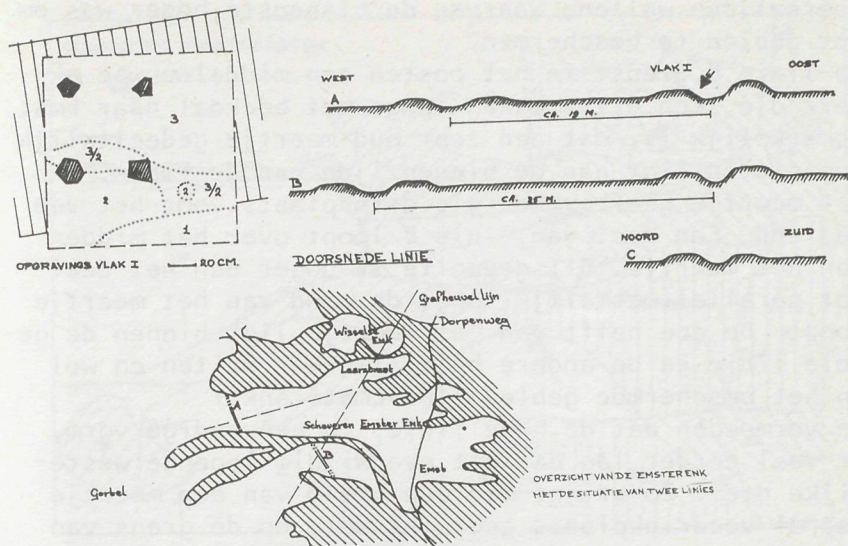
Opgraving in de Hertenkamp, van R naar L de heer en mevrouw Holwerda, de vierde van rechts is Prins Hendrik.

gens in de oostelijk liggende broeklanden te eindigen. Opmerkelijk is het feit dat de grafheuvelweg vanaf de doorwaadbare plaats tot Epe Kerkstraat heet en wellicht gediend heeft voor de bewoners van de buurtschappen Schaveren en Gortel om naar de kerk in Epe te gaan. (Tot 1866 heeft Emst geen kerk gehad.)

De derde doorgang ligt tussen de veengebieden bij de Woesterberg. Ook hier loopt een grafheuvelweg over het hoge gedeelte tot aan de buurtschap Laarstraat.

Op de kruising van beide grafheuvelwegen lag een kolosale grafheuvel met er omheen nog een aantal grafheuvels. Ze zijn gelegen dichtbij het begin van een beekdal dat zich, via het broekland, uitstrekt naar de IJselvallei.

Deze situatie maakt een Bronstijd-nederzetting waarschijnlijk die, als onzichtbaar monument, verborgen ligt onder het zand. Bovendien bevindt zich hier de grens van het stuwwallencomplex wat ook een nederzetting doet vermoeden.

Een verdedigingslinie.

Bij de doorgang naar de Woesterberg werd een verdedigingslinie ontdekt door de heer J. Butter, tijdens zijn leven leraar te Deventer.

De aarden wal waarin 3 rijen palen hebben gestaan, gekeerd naar het westen, sloot hier de Emster-enk af. Aan weerszijden eindigt de linie in de venen, nl. Het Wuusterveen en het Pollensche veen.

De tweede linie die wij in de zomer van 1981 ontdekten aan de hand van de vorige linie, is gelegen vóór de doorwaadbare plaats Schaveren.

Hij is gesitueerd op een akker uit de IJzertijd, een Celtic-field uit 500 voor Chr. tot 200 na Chr.

Daar de oude akkers omgeven zijn door een aarden wal, is deze verstoorde linie nooit opgefallen.

Deze linie echter vertoont een eigen karakter en loopt van veen tot veen over een heuvel zoals de tekening aangeeft. Hij kan niet ouder zijn dan de Celtic-fields en was van gemeenschappelijk belang. Het gemeenschappelijk grondbezit achter de linie is de Emsterenk die van + 750 voor Chr. bewoond is.

Beide linies zijn herkenbaar aan greppels met aan

weerszijden wallen, waarvan de binnenste hoger was om het gebied te beschermen.

De linie B grenst in het oosten aan middeleeuwse akkers die zich uitstrekken langs het beekdal naar Emst. Opmerkelijk is, dat een zeer oud meertje gedeeltelijk ingesloten ligt aan de binnenzijde van de linie.

Dit meertje heeft zeker als drinkplaats voor het vee gediend. Een deel van linie B loopt over het midden van het meertje. Dit gedeelte is hoger dan het deel dat parallel westelijk langs de rand van het meertje loopt. De ene helft van het meertje ligt binnen de gehele linie en de andere helft ligt er buiten en wel op het beschermde gebied. (De Emsterenk.)

We vermoeden dat de hoge linie, in eenvoudige vorm, er veel eerder lag dan het evenwijdig lopende westelijke deel. Zo krijgt men een beeld van een meertje dat al veedrinkplaats gebruikt werd op de grens van de akkers en de woeste gronden, die door een wal van elkaar gescheiden waren. Het vee kon door hekken in de wal naar de akkers geleid worden om van tijd tot tijd op de "stoppel" te grazen.

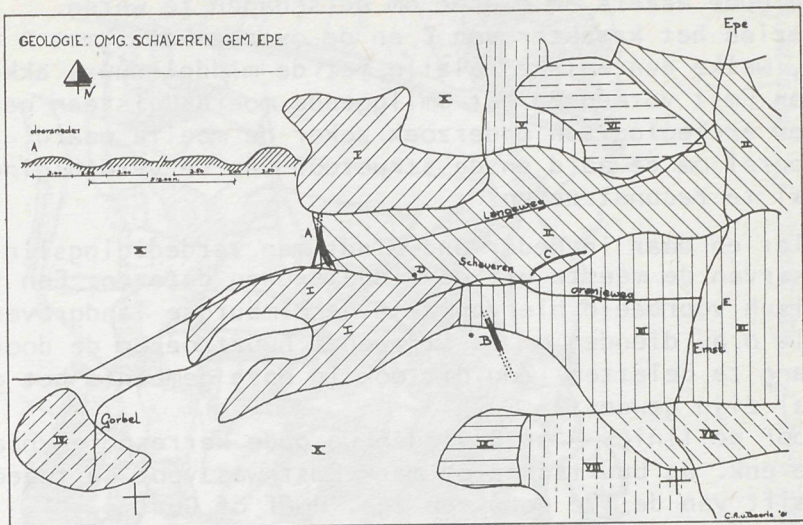
Mocht het vee niet op de akkers komen, dan kon dit belet worden door de wal die later verdedigingslinie is geworden. Dan kon het meertje alleen nog vanaf de akkers bereikt worden. Dit heeft geduurd tot de tijd dat de gehele linie niet meer gebruikt werd en in verval geraakte.

Aan de westkant vinden we weer middeleeuwse akkers na ca. 3 km. , waar het buurtschap Gortel ligt.

Gortel betekent "grof zand en bos", gort betekent grut of griet en el, dat afgeleid is van lo, betekent bos. Zo betekent Soerel zuid bos en Norel noord bos. Op deze plaatsen waren al vroeg akkers.

In de tijd van de Karolingers werd op grote schaal begonnen met het ontginnen van de bossen langs de IJssel. Men koos de hogere gronden die geschikt waren voor landbouw. Hier groeiden voornamelijk loofbomen.

Linie A is gesitueerd op de grens van een geologisch structuurverschil en wel tussen zeer schrale zandgrond westelijk en aan de andere zijde, dus oostelijk een sterk grindhoudende laag die zich uitstrekt tot aan

II, V, VII, VIII, IX, X Podzolen

III, IV, VI oude bouwlanden

I veen

Opm. Gortel IV zwak lemig, soms niet lemig, grofzand
 Emsterenk II niet lemig, soms zwak lemig, grofzand
 III zwak lemig, soms niet lemig, fijnzand

het Apeldoorns kanaal.

Deze linie ligt, in tegenstelling tot de andere, nabij de markgrens van Emst, Westendorp en het buurtschap Schaveren. Een wal die schuin op lijn A ligt, kan mogelijk een grenswal zijn geweest van de mark Emst. Wij denken dit, omdat er tot aan deze wal, van Schaveren af, langs het beekdal fosfor te vinden is in de bodem, wat duidt op beweiding door vee. Op plaatsen achter de wal is geen spoor van fosfor te ontdekken. De grindhoudende laag grenst aan de oude bouwlanden van de Emsterenk in de buurtschap Schaveren. Hier treft men eveneens een greppel met aan weerszijden een wal aan (C), die het huidige patroon van percelen doorbreekt. De woeste gronden die achter C te vinden zijn tot aan linie A zijn zeker gebruikt voor

beweiding door schapen. De wal C is dan de grens met de oude akkers en diende om de schapen te weren. Gezien het karakter van C en de overeenkomst met A en B, welke een unieke relatie met de middeleeuwse akkers van Emst vormen en het omliggende moeras, is een gedegen archeologisch onderzoek zeker de moeite waard, vooral om de aard en de structuur van de verdedigingswal te reconstrueren.

Hier en daar in Nederland vindt men verdedigingslinies, waarvan de meeste uit de Middeleeuwen dateren. Een typisch voorbeeld hiervan zijn de Limburgse landgraven, die o.a. dienden om de stropende huurtroepen de doorgang te beletten. Zou dit ook in onze gemeente het geval zijn geweest?

Door de linies A en B vinden we oude karresporen naar de enk. De buurtschap of mark Emst was voor de tweede helft van de 17e eeuw een zgn. Hoff of Curtis.

Over deze Hoff zijn vanaf 1313 gegevens bekend. De boeren waren horigen van de Heer van het Hoff, aan en voor wie zij een bepaalde geldelijke uitkering of levering van producten moesten doen en herendiensten verrichten.

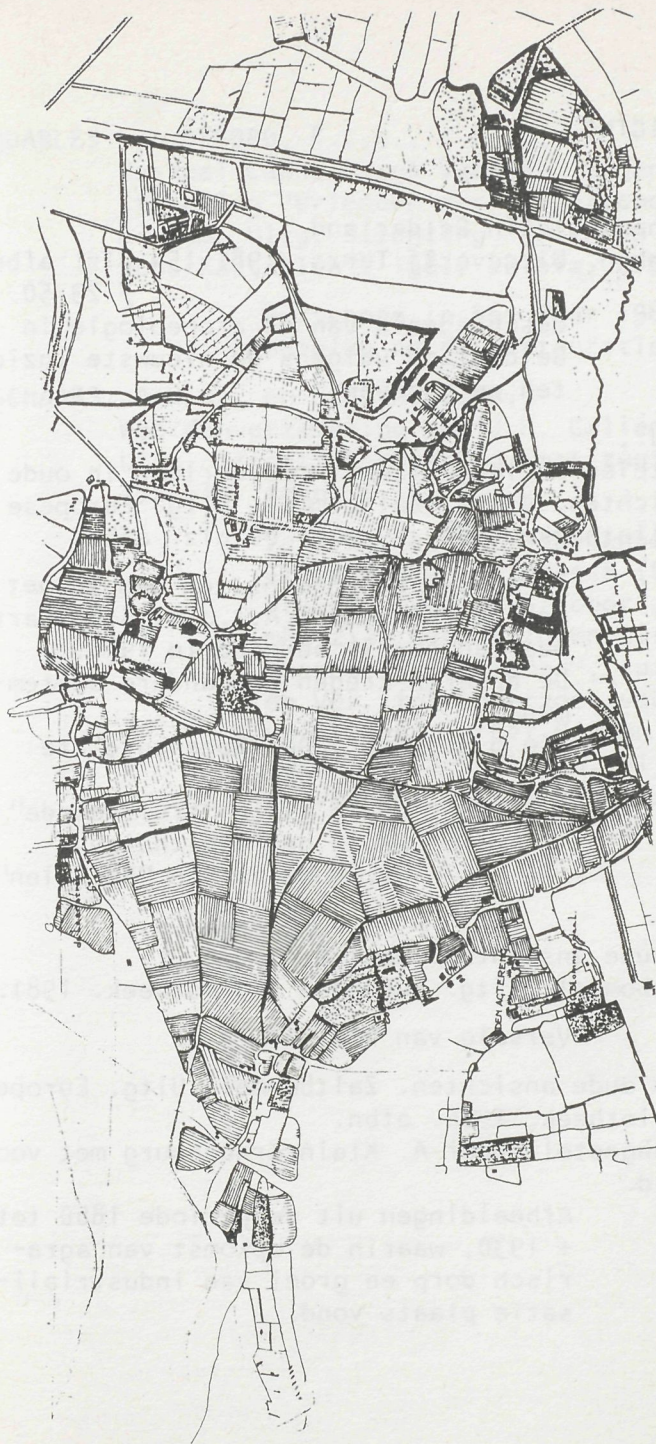
Daartegenover verleende hun Heer hen bescherming tegen aanvallen en plunderingen van buitenaf. Regelmatig is er op de Veluwe geplunderd en geroofd.

In december 1582 schrijft de Heer van "De Cannenburgh", A. van Isendoorn à Blois aan het Hoff: "Het Ampt van Eep wort heel desolaat alsoe dat hondert ende vijf ende twintich ervan als hoffsteden ledich liggen, eensdeels verstorven, eensdeels van de principalen in de steden vertrocken, alsoe datter nicht oder gans weinich in den selven heelen Ampt van Eepe geseit (gezaaid) en wort".

De plunderingen geschiedden door de Spaanse troepen in het begin van de 80-jarige oorlog. De verdedigingslinies verbergen nog vele geheimen. Ook de vraag tegen welke plundersaars ze oorspronkelijk bedoeld waren, is nog niet beantwoord. De tijd dat deze wal met de houten palissaden is opgeworpen, ligt in ieder geval voor de tijd van algehele ontginning van de veengebieden.

Cor A. van Baarle.

(Wordt vervolgd.)

Getekend door F. Zandstra. De Emsteren

BOEKAANKONDIGING

BORMAN, R.,

Archeologie in Gelderland.

Zutphen. Uitgeverij Terra. 1981 154 blz. afbn.
f 29,50.

Geschiedenis van de archeologie in
Gelderland volgens de nieuwste inzich-
ten en gegevens.

HARENBERG, J.,

Kastelen en landhuizen in Gelderland in oude
ansichten. dl. 2. Zaltbommel. Uitg. Europese
bibliotheek. 1978. 80 obl. 80 blz. afbn.

76 minder bekende huizen dan in het
eerste deel (door A.I.J.M. Schellart),
waarvan nog 34 bewoond in 1978.

De anderen kregen een andere bestem-
ming.

Zie o.a.: Nr. 7 De "Bonenburg" te
Heerde.

Nr.16 Villa "Kruisvoorde")

Nr.32 Het "Holthuis")

Nr.56 Huize Den "Parkelen")

Twello.

VAASSEN in oude ansichten. Deel 2.

Zaltbommel. Uitg. Europese bibliotheek. 1981.

Vervolg van Deel 1. 1971.

WAPENVELD in oude ansichten. Zaltbommel. Uitg. Europese
bibliotheek. 1980. afbn.

Samengesteld door A. Klein Kranenburg met voor-
woord.

Afbeeldingen uit de periode 1800 tot
+ 1930, waarin de opkomst van agra-
risch dorp en groei van industriali-
satie plaats vond.

QUARLES van UFFORD, C.C.G.,
Kasteel Cannenburgh Vaassen, eigendom van de
Stichting "Vrienden der Geldersche Kasteelen".
Arnhem. Uitg. Stichting "Vrienden der Geldersche Kasteelen". 1981. 24 blz. afbn. f 6,50.

Verscheen in het jaar 1981, bij de heropening na de restauratie (1975-1981).

SCHAARS, A.H.G., en G.J. AGELINK,
Woordenverzameling van J.H. Gallee. Doetinchem.
Uitg. Stichting "Staring Instituut" 1981.
172 blz. afbn. f 15,--.

2e druk van het Woordenboek van het Geldersch-Overijselsch (Saksisch) dialect (van 1895) door J.H. Gallee, mèt zijn aanvullingen uit de "Drie-maandelijkse bladen", (uitgeg. door de Ver. tot onderzoek van taal- en volksleven in het Oosten van Nederland. (1902-1904) nû, bijeengevoegd en volgens spellingregels bewerkt.

P.E.B.

